

MÜTAREKE DÖNEMİ'NDE İNGİLTERE'NİN KARADENİZ POLİTİKASI

OKUR, Mehmet
TÜRKİYE/TURÇIЯ

ÖZET

İngilizlerin Karadeniz Bölgesi'ne olan yakın ilgisi, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Yakın Doğuda önemli topraklar elde etmesiyle, özellikle de Hindistan'ı ele geçirmesiyle başlamıştır. Bundan sonra İngiltere, Rusya'nın Karadeniz Bölgesinde etkin olabilecek her türlü girişime engel olacak, bu bağlamda Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı destekleyecektir. Bilindiği üzere bu politika, XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş, Almanya'nın büyük ekonomik güç ve tehdit unsuru olarak ortaya çıkmasıyla değişikliğe uğramıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İngiltere ve Rusya aynı ittifak içerisinde yer almışlarsa da, Boğazlar ve Kafkaslar konusunda aralarındaki anlaşmazlık devam etmiştir. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Rusya'nın savaştan çekilmesi ve Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalaması İngiltere'ye Karadeniz coğrafyasına açılma ve buradaki çeşitli unsurları kullanarak bölgeyi kontrol etme fırsatı vermiştir. Zira İngiltere'nin amacı, Karadeniz'den başlayarak, Kafkaslar, Hazar Denizi, İran, Afganistan ve Ortadoğu'yu kontrol altına alacak şekilde bir güvenlik kuşağı oluşturmaktır. İngiltere'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'ne ve Kafkaslara gönderdiği askerî birlikler ve kontrol subayları bu amacı gerçekleştirmek için hem Bolşeviklere hem de Türk millî hareketine karşı faaliyet yürütmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler: İngiltere/İngiliz, Karadeniz, Bolşevik, Türk Millî Hareketi.

ABSTRACT

The Black Sea Policy of England During The Period of Armistice

After great Britain gained significant lands, especially India, in the Near East, the Britains started to be closely interested in the Black Sea region. After this, England will obstruct every attempt of Russia which will be effective in the region, and in relation to this, she will support the Ottoman Empire against Russia. As known, this policy lasted until the end of the 19th century; however, it resulted in change with of Germany that emerged as an economic power and a threatening factor.

Just before the first World War even if England and Russia had been in the same alliance, the disagreement between them about the Straits and Caucasus continued. Towards the end of the First World war, withdrawal of Russia from the war and signing Mondros Armistice of the Ottoman Empire provided England an opportunity to reach Black Sea and to control the region using the variety of elements there. For aim of England a safety line which would start from the Black Sea region and also take the Caucasus, Caspian Sea, Iran, Afghanistan and the Middle East under the control. In order to fulfil this aim, the military powers and the controlling officers of the military that England sent to the East Black Sea region in activities against Bolsheviks and also national movement of Turkey.

Key Words: England/English, Black Sea, Bolsheviks, National Movement of Turkey.

Asya, Avrupa ve Akdeniz'i bir birine bağlayan Karadeniz, bu konumıyla birçok siyasi, ekonomik ve kültürel olayların cereyan ettiği bir coğrafya ve dolayısıyla büyük devletlerin hâkim olmak istedikleri bir yer olmuştur.

Avrupa'nın sanayileşmesi buna paralel olarak sömürgeciliğin başlaması, elde edilen sömürgelerin korunması ve hatta yeni sömürgeler edinmek gibi hedefler Karadeniz Bölgesi'nin önemini daha da artırmıştır. Bu dönemde Karadeniz limanları, özellikle Trabzon ve Batum, Anadolu, Kafkasya ve İran transit ticaretinin iki önemli kapısını oluşturmaktaydı.

Karadeniz Bölgesi İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile birlikte düşünüldüğünde, bu bölgeye sahip olan devletin Avrupa, Ortadoğu ve Asya politikalarını etkileyeceği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sürecinde gerçekleşen gizli antlaşmalarda Boğazlar üzerinde önemle durulması¹ ve savaş sonrasında Osmanlı Devleti'ne imzalatılan Mondros Mütarekesi'nin ilk maddesinde² Boğazlardan Karadeniz'e geçiş imkân vermek için buranın işgalini esas alması bu gerçeğin en somut iki örneğidir.

İngilizlerin Karadeniz Bölgesi ile yakından ilgilenmesi, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Yakın Doğuda önemli topraklar elde etmesiyle, özellikle Hindistan'ı ele geçirmesiyle başlamıştır. Bundan sonra İngiltere, Rusya'nın

¹ Boğazlar, büyük devletlerin öteden beri paylaşmadığı bir alandı ancak Birinci Dünya Savaşı sürecinde İngiltere'nin ve Fransa'nın Boğazlar üzerine harekete geçmesi Rusya'yı ciddi bir şekilde telaşlandırdığından, Rusya'yı kaybetmekten korkan bu iki devlet, Mart 1915'de onun isteklerini kabul etmek zorunda kaldılar. Ömer Kürçüoğlu, **Türk - İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, 1978; s. 23; Paul C. Helmreich, **Sevr Entrikaları (Çev.: Şerif Erol)**, İstanbul, 1996, s. 3.

² Çanakkale ve Karadeniz Boğazları açılacak, Karadeniz'e geçiş serbest olacak ve Boğazlar Müttefiklerce işgal edilecektir. **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara, 1999, s. 42.

Karadeniz Bölgesinde etkin olabilecek her türlü girişime engel olacak, bu bağlamda Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı destekleyecektir. Bilindiği üzere bu politika XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş, Almanya'nın büyük ekonomik güç ve tehdit unsuru olarak ortaya çıkmasıyla değişikliğe uğramıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İngiltere ve Rusya aynı ittifak içerisinde yer almışlarsa da, Boğazlar ve Kafkaslar konusunda aralarındaki anlaşmazlık devam etmiştir. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Rusya'nın savaştan çekilmesi ve Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalaması İngiltere'ye Karadeniz coğrafyasına açılma ve buradaki çeşitli unsurları kullanarak bölgeyi kontrol etme fırsatı vermiştir. Zira İngiltere'nin amacı, Karadeniz'den başlayarak, Kafkaslar, Hazar Denizi, İran, Afganistan ve Ortadoğu'yu kontrol altına alacak şekilde bir güvenlik kuşağı oluşturmaktır. İngiltere bu amaca ulaşmak için Karadeniz'de hem Bolşeviklere hem de Türk millî hareketine karşı yoğun bir faaliyet yürütmüştür. Bu faaliyetleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. Bolşevikliğin yayılmasına engel olmak için, Bolşeviklere karşı Karadeniz yoluyla bizzat ve Çar taraftarlarına yardım etmek suretiyle mücadele etmek.

2. Karadeniz'e çıkışı olacak şekilde doğuda Büyük Ermenistan'ın kurulmasını sağlamak ve Karadeniz'de Pontus Rum unsuruna yardımcı olmak. Bu hususta askerî ve siyasi her türlü destekte ve kışkırtma faaliyetinde bulunmak

3. Karadeniz'deki limanları savaş gemileri için birer ikmal merkezi ve üs olarak kullanmak. Özellikle Zonguldak çevresindeki kömür üretimi Müttefiklerin donanmaları için önemli bir kaynaktı.

4. Anadolu'daki millî direnişin ihtiyaç duyduğu silah, cephane ve uzman personelin Anadolu'ya geçiş yollarından birini, hatta en önemlisini oluşturan İstanbul-İnebolu hattını kontrol altına alarak bu geçişlere ve yardımlara engel olmak. Böylece Batı Anadolu'da savaştan Türk millî hareketine Doğu Cephesi'nden ve Sovyet Rusya'dan gelen yardımların da önü alınmış olunacaktı.³

5. Karadeniz kıyılarından Anadolu içlerine casus ve propagandacı göndermek.

6. Başta Yunanistan olmak üzere müttefikleriyle beraber Karadeniz kıyılarını sıkı bir kontrole tabi tutmak.

İngiltere, bu politikaları aynı anda uygulamasına rağmen başlangıçta Bolşeviklere yönelik faaliyetlere ağırlık verdiği söylenebilir. Zira Ekim 1917 İhtilaliyle Rusya'da yönetimi ele geçiren Bolşeviklerin savaştan tüm devletlere, "ilhaksız-tazminatsız" bir barış teklifinde bulunmaları⁴ İngiltere ve müttefiklerinin

³ Ali Sarıkoyuncu, "Zonguldak ve Havalisinin Millî Mücadele'de Ekonomik ve Stratejik Bakımdan Önemi", *Atatürk Yolu*, II/8, (Kasım 1991), s. 690.

⁴ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşında Türk - Sovyet İlişkileri*, İstanbul, 2000, s. 12.

sert tepkisine neden olmuştu. İngiltere ve Fransa, Lenin'in başında bulunduğu hükümeti tanımadıkları gibi, Amerika Birleşik Devletleri de herhangi bir mali yardımda bulunmayacağını bildirdi.⁵

Müttefikler, Rusya'nın bu tutumuyla savaşın başlangıcında imzalamış oldukları ve ayrı bir barış yapmamayı içeren Londra Sözleşmesi'ni (5 Eylül 1914) ihlal ettiğini düşünüyorlar ve Sovyet Rusya'yı barıştan vazgeçirmek için her türlü çareye başvuruyorlardı. Bu amaçla bir yandan tüm vasıtalarla barış müzakerelerine engel olmak için karşı propaganda faaliyetinde bulunuyorlar, diğer yandan da cephelelerdeki Rus askerlerine, Almanlara karşı savaşa devam ettikleri takdirde para ve yiyecek vereceklerini vaat ediyorlardı.⁶

İtilaf Devletleri'nin özellikle İngiltere'nin Bolşevik Rusya'ya bu kadar sert tepki göstermesinin önemli sebepleri vardı. İngiltere, emperyalist bir politika uygulama konusunda önde gelen bir devlet olarak, var olan Asya ve Avrupa sömürgelerini korumak ve Ortadoğu Akdeniz, Boğazlar, Karadeniz ve Kafkaslarda yeni avantajlar elde etmek için Birinci Dünya Savaşı sırasında ve özellikle savaş sona erince ön plandaki yerini korumak düşüncesiyle hareket ediyordu. Ekonomik ve stratejik sebeplerden dolayı bu bölgelerin bir başka güçlü devletin eline geçmesini de istemiyordu.⁷ Ayrıca Almanya, Rusya'nın savaştan çekilmesi ile birlikte, bu ülkenin çeşitli kaynaklarından ve onun elinde esir bulunan askerlerinden yararlanabilirdi. Yine Almanya Rus Cephesi'nde bulunan kuvvetlerini Batı Cephesi'ne kaydırabilirdi.

Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu da Almanya'nın yardımıyla İngiltere'nin Filistin ve Mezopotamya'daki çıkarlarına darbe vurabilirdi. Aynı zamanda Osmanlı Devleti, savaşta kaybettiği Anadolu topraklarını ele geçirebileceği gibi Transkafkasya'yı da kolayca fethederek Hazar Denizi ötesine geçme ihtimali vardı⁸ ki, bu durum İngiltere'nin en önemli sömürgeci olan Hindistan'ın elden çıkmasına dahi neden olabilirdi.⁹ Bundan başka Bolşevik hareketin genişlemesi ve güçlenmesi durumunda Güney Asya ve Ortadoğu'daki halklar özellikle Müslümanlar tarafından şimdiye kadar baş koruyucu olarak görülen İngiltere'nin artık düşman olarak nitelendirilmeye başlanacağı endişesi vardı.¹⁰

⁵ Selami Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, İstanbul, 1998, s. 40.

⁶ Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, s. 40.

⁷ Rahmi Doğanay, **Millî Mücadele'de Karadeniz**, Ankara, 2001, s. 182.

⁸ Tuncer Çağlayan, **British Policy Towards Transcaucasia (1917-1921)**, Basılmamış Doktora Tezi, Edinburg, 1997, s. 18-19.

⁹ Savaşın başlangıcında Alman İmparatoru Wilhelm konsoloslarına ve temsilcilerine İngiltere'ye karşı İslam dünyasını ayaklandırma emrini vermişti. Osmanlı İmparatorluğu Kafkaslar, İran ve Afganistan halklarını İngiltere'ye karşı bir araya getirecekti. Bunlar hep birlikte ve en hassasları olan Hindistan'a doğru fitili ateşleyeceklerdi. Hindistan, İngiltere'nin elinden kurtarılacak olursa, geriye kalanı kolayca çökecekti. Peter Hopkirk, **İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun (Çev.: Mehmet Harmancı)**, İstanbul, 1995, s. 1.

¹⁰ **British Documents on Foreign Affairs, Seri B, Part II, Volume: I, Doc. 127, (174130).**

Yukarıda sıralanan unsurlar İngiltere'nin başını çektiği grubun Bolşeviklere karşı harekete geçmesine neden olmuş ve 23 Aralık 1917'de İngiltere ve Fransa bu yönetime karşı nasıl hareket edeceklerine dair gizli bir anlaşma imzalamışlardır. Buna göre Karadeniz'in güneydoğusunda, Kafkasya, Ermenistan, Gürcistan ve Kazak Bölgesi'nde İngiltere, Karadeniz'in kuzeyinde yani Güney Rusya'da ise Fransa faaliyette bulunacaktı.¹¹

Türk Ordusu'nun Kafkasları ele geçirmesinden endişelenen İngiltere, ilk olarak bölgedeki Ermenileri, Gürcüleri ve Azerileri teşkilatlandırarak Türklere karşı kullanmak istedi,¹² hatta İngiltere Kafkaslardaki grupları Türklere ve Bolşeviklere karşı birleştirecek bir askerî heyet dahi oluşturdu.¹³ Ancak bu plan belirtilen toplumlar arasında yaşanan rekabet, çatışma ve düşmanlıklardan dolayı hayata geçirilemedi.¹⁴

1918 Ekim'in de Osmanlı Devleti'nin mütareke imzalaması İngiltere'ye Bolşeviklerle olan mücadelesine yeni bir boyut kazandırdı. Kasım 1918'de Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının müttefik donanmalarına açılması Sovyet Rusya'yı, savunmasının en zayıf yerinden, Karadeniz kıyılarından vurma imkânı veriyordu.¹⁵ Boğazları kapattıktan ve İstanbul'u kontrol altına aldıktan sonra Karadeniz'e açılan İngiltere'nin önderliğindeki müttefik donanması Beyaz Rus kuvvetlerini desteklemek ve Bolşevikleri kuşatmak için Batum, Novorosiski, Odessa, Azak ve Kırım gibi Karadeniz'in kuzey limanlarını kontrol altına aldılar.¹⁶ Zira bu limanlar Sovyet Rusya'nın dışarıya açılan kapılarıydı.

Sovyet Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesini ve Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalamasını bir ihanet olarak kabul eden Müttefikler, Karadeniz limanlarını işgal etmeleriyle beraber Bolşeviklere karşı savaştan Denikin, Kolçak, Yudenic ve Wrangel gibi Çar taraftarı generallere bol miktarda ağır ve hafif silahlar taşımaya başladılar.¹⁷ Aynı zamanda İngilizler müttefikleriyle beraber Kırım sahillerinden ve Kafkaslardan Rusya topraklarına çok sayıda asker çıkardılar. Bu esnada Ukrayna'da Bolşevik kuvvetleri ile Fransız kuvvetler arasında şiddetli

¹¹ Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi, II**, İstanbul, 1997, s. 764.

¹² Çağlayan, **British Policy Towards Transcaucasia**, s. 24. 3. Ordu Kumandanı Vehip Paşa, Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği telgrafında Ermeni ve Gürcülerin temas hâlinde bulduklarını ve bir askeri ittifak yaptıklarını yazmaktaydı. Alman Büyükelçisi Bernstoff'da bu ittifaki doğrulamakta ve Ermenilerin, Gürcülere hem Bolşevik Hükümeti'ne hem de Türklere karşı siyasi ve askeri bir ittifak yaptıklarını Alman Dışişleri Bakanlığı'na bildirmekteydi. Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, s. 268.

¹³ Hopkirk, **İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun**, s. 163.

¹⁴ Çağlayan, **British Policy Towards Transcaucasia**, s. 24.

¹⁵ Yerasimos, **Türk - Sovyet İlişkileri**, s. 102.

¹⁶ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1970, s. 590.

¹⁷ **SSCB Bilimler Akademisi Uluslararası İlişkiler Tarihi (Çev.: Atilla Tokat)**, İstanbul, 1979, s. 72.

çarpışmalar oldu. Bu çarpışmalarda Fransız kuvvetlere Çar taraftarları da destek vermekteydi.¹⁸

17 Aralıkta da İngiltere önderliğinde Fransız, İtalyan, Yunan, Rumen ve Polonya kuvvetlerinden oluşan bir müttefik birliği Odessa ve Kırım'a çıkarıldı.¹⁹ Fransız General Bertelot Kumandasındaki müttefik ordusu, karada hareket ederken, donanmaları da Denikin, Kolçak ve Wrangel gibi Çar taraftarı generalleri desteklemek için Karadeniz'deki önemli Rus Limanlarını işgal ettiler. Bu generallerin birlikleri ağır silahlar ve uçaklarla donatıldı.²⁰

İngiltere'nin yalnızca Denikin'e yaptığı askeri yardım Churchill tarafından şöyle belirtiliyordu: "250.000 tüfek, 200 tabanca, 30 tank, önemli ölçüde savaş donanım araç ve gereçleri ile orduların organizasyonu için askerî ve sivil personel."²¹

16 Ocak 1919 tarihinde ise Bolşeviklere karşı savaşan generallerden Kolçak ile Müttefikler arasında bir anlaşma imzalandı. Buna göre; Kolçak, hareket taktiğini müttefik kuvvetlerin temsilcisi olan Sanin'in direktiflerine göre geliştirecek, Kolçak ordusu müttefik subaylar tarafından eğitilecek ve Kolçak Müttefiklerin yardımıyla 300.000 kişilik bir ordu kuracaktır. Müttefikler daha sonra (26 Mayıs 1919) Kolçak'a, Moskova'yı ele geçirdiği takdirde kendisinin kuracağı hükûmeti tanımayı ve desteklemeyi vadedeceklerdir.²²

1919'un başında Bolşevik Rusya; Avrupa'dan, Sibiry'a'dan, Uzak Doğu'dan ve Karadeniz'den çember içine alınmıştı, yalnızca Sibiry'a'da on dokuz anti-Bolşevik Hükûmeti kurulmuştu.²³ İngiltere'nin öncülüğündeki Müttefikler, artık kendi askerleri ve destekledikleri Beyaz Generallerle Rusya'nın içlerine girmek istiyorlardı.²⁴ Fransızlar karada mücadele hâlindeyken, İngiliz donanması da Karadeniz'de, Odesa, Bender, Nikolayef, Kherson Dinyeper Ağzı, Sivastopol, Pereskop, Azak, Arabatsky, kuzeyde ise, ABD donanması ile birlikte Arhangelsk ve Mursmansk kıyılarını bombalamaktaydı.²⁵ Bu sırada Müttefiklerin desteklediği

¹⁸ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, Ankara, 1993, s. 65.

¹⁹ Fransız Dışişleri Bakanı'na göre Güney Rusya'ya çıkarılan Müttefik kuvvetlerinin sayısı şöyleydi: 140.000 Fransız, 190.000 Romen, 140.000 İngiliz, 200.000 Yunan, 40.000 İtalyan ve 140.000 Sırp. Bunlardan Romen, İtalyan ve Sırp Kuvvetleri Balkanlardan ve Doğu Avrupa'dan girmiş, İngiliz, Fransız ve Yunan kuvvetleri de Boğazlar ve Karadeniz'den çıkmışlardır. (Doğanay, **Millî Mücadele'de Karadeniz**, s. 167).

²⁰ Avcıoğlu, **Millî Kurtuluş Tarihi II**, s. 767-768.

²¹ Doğanay, **Millî Mücadelede Karadeniz**, s. 185.

²² **SSCB Bilimler Akademisi, Uluslararası İlişkiler Tarihi**, s. 71; Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, s. 97.

²³ W. Bruce Lincoln, "**Vahşi Batı**" **Sibiry'a ve Ruslar** (Çev.: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1996, s. 229.

²⁴ Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, İstanbul, 1982, s. 313.

²⁵ Doğanay, **Millî Mücadele'de Karadeniz**, s. 168.

Bolşevik karşıtı generallerden Kolçak doğuda, Yudenic Petrograd'da, Denikin Don boylarında ve Güney Rusya'da Bolşevikleri tehdit etmekteydi.²⁶ Ancak Müttefiklerin adı geçen generallere olan desteği sınırsız değildi. Zira İngilizler General Denikin'in petrol bölgelerini ele geçirmelerine engel olmuşlardı ki bu durum onların niyetlerini ortaya koyması açısından dikkat çekiciydi.²⁷

Aynı dönemde İngilizlerin asker çıkarttıkları bir diğer bölge de ekonomik ve stratejik yönden önemli bir özelliğe sahip olan Batum'du. Zira burası Ermenistan ve Azerbaycan'a geçişi sağlayan bir merkez olmasından başka Bolşeviklere karşı tampon bir bölge olma özelliğine de sahipti.

Batum konusunda İngilizlerin 11 Kasım 1918'de Osmanlı Devleti'ne verdikleri Elviye-i Selâse'nin tahliyesi ile ilgili notasından²⁸ başka Mondros Mütarekesi'nin 15. maddesi de Müttefiklere Batum'u işgal hakkı tanımakta idi.²⁹

Osmanlı Devleti ile yapılan mütarekeyi müteakiben İngiliz birlikleri beklendiği üzere hemen harekete geçerek tüm kilit noktaları, hiçbir direnişle karşılaşmaksızın etkin bir askeri denetim altına aldılar. Thomson Bakü'de, Forestier Walker Batum'da karargâh kurdular. Batum-Bakü Demiryolu kontrol altına alındı. Böylece 1918 sonlarında İngiliz birlikleri Kafkaslarda, Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar uzanan bir koridor oluşturdular. Bu koridor, Karadeniz'deki güçlü bir donanma ve Hazar Denizi'ndeki küçük fakat önemli bir güç tarafından destekleniyordu.³⁰

Müttefik gemilerinden oluşan bir donanma General Alexiev kumandasında Odesa ve diğer Rus limanlarında operasyonlara katıldığı gibi, Kafkasya'da da Kazaklara ve Bolşeviklere karşı askeri operasyonlar yapıyorlardı. Outka'dan Novrosisk'e kadar bütün Rusya kıyıları savaş gemileri ve kıyı güvenlik güçleri ile kontrol edilerek, Bolşeviklere karşı mücadele eden kuvvetlere destek veriliyordu.³¹

İngilizler, Karadeniz'de Bolşeviklere karşı Çar taraftarı generalleri destekleyerek faaliyet göstermekten başka Kafkasya'da kurulan Azerbaycan,

²⁶ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 593.

²⁷ Doğanay, **Millî Mücadelede Karadeniz**, s. 187.

²⁸ **Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih Araştırmaları ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İstiklal Harbi Katalogu, Kutu: 5, Gömlek: 129, Belge: 129-1.**

²⁹ 15. Maddeye göre; "Bütün demiryollarına İtilaf murakabe zabıtları memur edilecektir. Bunlar meyanında, bugün Osmanlı Hükûmeti'nin kontrolü altında bulunan Mavera-yı Kafkas demiryolları dâhildir. İşbu Kafkas hatları serbest ve tam olarak İtilaf memurlarının idaresi altına konacaktır. Ahalinin ihtiyacının tatmini nazar-ı dikkate alınacaktır. İşbu maddeye Batum'un işgali dâhildir. Osmanlı Hükûmeti Bakü'nün işgaline muteriz bulunmayacaktır. Tevfik Bıyıklıoğlu, "Mondros Mütarekesinde Elviye-i Selâse ile ilgili Yeni Vesikalar", **Bell**, XXI/81-84, (Ekim 1967), s. 572; A. Ender Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükûmeti**, Ankara, 1989, s. 32.

³⁰ Bülent Gökay, **Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye**, İstanbul, 1997, s. 64.

³¹ Doğanay, **Millî Mücadelede Karadeniz**, s. 202.

Gürcistan ve Ermenistan'ı da birer tampon devlet olarak desteklemeye karar verdiler³² ve 12 Ocak 1920'de Gürcistan ve Azerbaycan Hükûmetlerini resmen tanıdılar.³³

Doğu Karadeniz'de ve Kafkaslarda nüfuzunu garantilemek isteyen İngiltere 19 Ocak 1920'de Paris'te Churchill, Wilson, Gürcistan Menşeviklerinden Tseretelli ve Çehidze ile Azerbaycan Musavat Partisinden Topçibaşiev ile Maharemov'un katıldığı bir toplantıda Azerbaycan ve Gürcistan'a silah cephane ve asker yardımı yapılması kararı verildi. Ayrıca Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletlerine el altından Dağıstan'la Kuzey Kafkasya'yı işgal etmeleri için Çarlık taraftarı generallere yardım etmeleri teklif edildi.³⁴ İngiliz yetkililer Bolşeviklerin ve Türk millî hareketinin güçlenmesinden o kadar endişelenmişlerdi ki Batum'da İran'a bir serbest liman önerilerek onun Bolşevikler ve Türk millî hareketi karşısında belli bir güç haline getirilmesini dahi düşündüler.³⁵

İngilizlerin Bolşeviklere yönelik askerî ve siyasi eylemler dışında özellikle Güney Asya ve Orta Doğu'da karşı propaganda çalışmalarına da başlamışlardı. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck tarafından Lord Curzon'a gönderilen raporda Bolşevik propagandasının belirtilen bölgelerde İngiliz çıkarlarını tehdit ettiği belirtilmekte ve karşı propaganda ile bunun etkisiz hale getirilmesi için şu önerilerde bulunulmaktaydı:

“...Müslüman dünyası ile İngiltere arasında büyümekte olan karşılıklı güvensizliği önlemek için bazı adımların atılması gerekmektedir. Majestelerinin hükûmeti İngiltere'nin Müslümanların dostu olduğunu açıkça belirten bildirimler yayımlayabilir. Aynı şekilde Müslümanlar tarafından, Kral Hüseyin, Emir Faysal ve Ağa Han gibi kişilerden de benzer şekilde bildirimler elde edilebilir. Ayrıca şimdi İstanbul yakınlarında yaşamakta olan Sunusi Seyyid Ahmed'e karşı İngiltere geçici olarak candan ve yakın bir tutum sergileyebilir.

... Uzak Doğu için Bolşevik tehdidi gerçek bir tehdittir. Orada doktrinlerini yaymak için verimli bir zemin bulabilirler. Örneğin son dönemde Japon baskısı altında ezilen Koreliler, Bolşevikliği kabul etmiştir. Buhara Emiri Bolşevizme çok karşıdır. Eğer O, gereği gibi desteklenirse, Bolşeviklerin doğuya doğru ilerlemesine önemli bir engel teşkil edebilir.

Bolşevik planının İslam'ı aldatmasını önlemek için ise iki yol önerilebilir:

1. Barış Konferansı'nın, Türkiye Barış Antlaşmasını düzenlerken hiçbir egemen Osmanlı bölgesini Yunan yönetimine bırakmaması

³² E. H. Carr, **Bolşevik Devrimi I 1917-1923**, Çev: Orhan Suda, İstanbul, 1989, s. 315.

³³ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları** (Çev.: Hasan Ali Ediz), Ankara, 1985, s. 15.

³⁴ Aralov, **Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları**, s. 15.

³⁵ E. H. Carr, **Bolşevik Devrimi 3, 1917-1923**, Çev: Tuncay Birkan, İstanbul, 2004, s. 235.

2. Bolşeviklerin kendi taraflarına çekmek için yoğun çaba gösterdikleri Azerbaycan'ın bağımsızlığının Barış Konferansı tarafından hemen tanınması.”³⁶

Ancak İngilizlerin ve Çar taraftarı generallerin bütün bu girişimleri pek bir sonuç vermedi. 1919 yazından itibaren Bolşevikler karşısında üst üste başarısızlığa uğrayan İngiltere ve müttefikleri 1920 sonlarında Karadeniz'in kuzeyinden tamamen çekilmek zorunda kaldı.³⁷ Bunda Kafkasya'da kurulan bağımsız devletler ile General Denikin arasındaki anlaşmazlık,³⁸ müttefik kamuoyuna ve askerlerine yönelik yoğun Bolşevik propagandası³⁹ ve Müttefiklerin Rusya'nın hemen her tarafından, çeşitli unsurları kullanarak saldırıya geçmelerinin yaratmış olduğu tepkinin büyük rolü vardı.⁴⁰

Kasım 1920 itibarıyla Karadeniz'in kuzeyine yönelik faaliyetleri başarısızlığa uğrayan İngiltere, Karadeniz'de kuvvet bulundurmaya ve Anadolu kıyılarına yönelik faaliyetlerine devam etti. İngiltere'nin yeni stratejisi: Bolşeviklerle çok pahalıya mal olacak biçimde karşı karşıya gelmektense, Türk topraklarındaki konumunu güçlendirerek, Bolşeviklerin daha güneye inmelerini ve Boğazları kontrol altına almalarını önlemek –ki İstanbul'u işgal etmelerinin bir nedeni de budur– ve Anadolu'daki millî hareketi başarısız kılmaktı.

İngiltere'nin Karadeniz politikasında Türkiye'nin Doğu Karadeniz kıyıları büyük önem arz etmekteydi. Bunda, Trabzon'u, kurmak istedikleri Büyük Ermenistan'ın sınırlarına katma düşünceleri, kuzeydoğuda Bolşeviklere karşı yapılan operasyonlarda üs olarak kullanma niyetleri ve bölgedeki Pontus Rum azınlığı kullanmak suretiyle Anadolu'da hızla büyüyen milliyetçi hareketi engellemek istemelerinin büyük rolü vardı.

İngilizler, Doğu Karadeniz'e yönelik faaliyetlerine gerekçe olarak; Ermeni ve Rumları koruma, asayişsizliği önleme ve mütarekeye göre bölgedeki askeri kuvvetlerin terhis ve silahsızlandırılmasını gösteriyorlardı. Trabzon ve çevresindeki

³⁶ **British Documents on Foreign Affairs, Volume: I**, Doc. 127, (174130).

³⁷ Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 107-108; Aydın Süer, “Gelibolu'da Ruslar”, **Bell**, LI/199, (Nisan 1987) s. 316; Gökay, **Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye**, s. 87-88.

³⁸ Çağlayan, **British Policy Towards Transcaucasia**, s. 238; Gökay, **Bolşevizm ve Emperyalizm**, s. 65.

³⁹ Deniz Bilgen, **Sivas Kongresi'ne Katılan Amerikalı Gazeteci) Louis Edgar Browne**, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1996, s. 19.

⁴⁰ Öyle ki, Petrograd ve Moskova'ya bağlı olmayı gururlarına yediremeyenler şimdi müttefik devletlerin uyduları hâline geliyorlardı. Artık Karadeniz'de ve Avrupa'da İngiltere'nin Uzak Doğu'da da Japonya'nın güçsüz bir Rusya istediklerinden şüphelenildiği için burjuva milliyetçiliğinin yabancı ülkelerin emrinde ve onların çıkarlarına hizmet eden bir araç olarak Rusya'yı bölmek için kullanıldığı görüşünü reddetmek zorlaşmıştı. Müttefikler tarafından desteklenen generaller dahi bir süre sonra onlara sırt çevirdiler. General Kolçak'ın kontrolündeki altın rezervi ile ilgili olarak; “altınları Müttefiklere teslim etmektense Bolşeviklere bırakmayı tercih ederim” dediği bilinmektedir. Carr, **Bolşevik Devrimi I**, s. 238.

asayişsizliğe Rum ve Ermeni çeteleri sebep olduğu halde İngilizler, Hristiyanların baskı altında olduğunu ileri sürüyorlar ve bu durumu yerinde incelemek üzere bölgeye inceleme heyetleri gönderiyorlardı. Nitekim 30 Aralık 1918'de İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, durumunu incelemek üzere Trabzon'a gelmişti.⁴¹

1919 yılı başından itibaren Trabzon'a yönelik faaliyetlerine hız veren İngilizlerin 27 Şubat 1919'da iki zabıtini daha mütareke hükümlerinin icrasına nezaret etmek üzere Giresun'a gönderdiğine şahit olmaktadır. Bu iki zabıt, kendilerinden önce Trabzon'a gönderilen ve oradan da Giresun'a geçen Teğmen Hutchison ile beraber, Ahz-ı Asker Şubesi riyasetiyle askerî ambarlara uğradıktan sonra Kaymakamlık makamına gelerek, askeri ambarlardaki silah ve cephanelerin İstanbul'a sevkedilmeme sebeplerini, hapishanelerde Hristiyan mahkûm bulunup bulunmadığını ve Rumların Türkler tarafından bir tecavüze uğrayıp uğramadıklarını sormuşlar ve böyle bir halin büyük bir sorumluluk gerektirdiğini ifade etmişlerdir. Hutchison ve beraberindeki zabıtlar şimdilik yalnızca bu gibi sebeplerle geldiklerini, asayiş düzelmezse, başka defalar asker getireceklerini söyleyerek, tehdit etmişlerdir. Daha sonra, bölgeye büyük devletlerin müdahale etmelerini bekleyen ve bunun için çalışan kasaba Rumlarıyla temasta bulunan Hutchison, onların telkinleriyle olsa gerek kasaba Müslümanlarına silah dağıtıldığı iddiasında bulunmuştur.⁴²

İngilizler aynı uygulamalarını Samsun'da da sergilemişlerdir. 28 Kasım 1918'de Samsun Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta; bir Fransız zırhlısıyla üç İngiliz torpidosunun limana geldiğini ve Fransız Amirali'nin beraberinde birkaç İngiliz'in de bulunduğu bir grup bahriye zabiti ile mutasarrıflığa gelerek, mütareke şartlarının tatbik derecesini kontrol edeceğini söylediği bildirilmektedir. Bu kontrol esnasında Amiral, Alman ve Avusturyalıların tamamen şehri terk etmediklerini anlayınca, tamamının yarın akşama kadar avdet etmeleri gerektiğini söyledi ve Rum ve Ermeni tutuklularının miktarını ve tutuklanma nedenlerini sordu. Mevki Kumandanı'yla Jandarma Kumandanı'nı da çağırarak askerin terhis ve silahların nerede toplandığı hakkında açıklama istedi. Yine Jandarma Kumandanı'ndan Liva dâhilindeki mevcut çetelerin miktarıyla reislerin isimlerini, milliyetlerini ve Kasım 1918 başından itibaren çıkardıkları olayları ve bu olaydan kimlerin zarar gördüğünü sordu. Kendisine şifahi bilgi verilmesine rağmen yazılı bir kayıtla esaslı bir malumat verilmesini istedi.⁴³

Bölgedeki Hristiyanların güvenliğini sağlama bahanesiyle hareket eden Londra Hükûmeti, Karadeniz Orduları Kumandanı General Milne'nin raporu doğrultusunda 9 Mart 1919'da Samsun'a 200 kişilik bir kuvvet çıkardı ve bu

⁴¹ M. Raşit Tarakçıoğlu, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon, 1987, s. 46.

⁴² *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti 50-1/26.*

⁴³ *BOA, DH-KMS, 49-1/41.*

kuvvetlerin bir kısmını daha sonra Merzifon'a kaydirdi. İngiliz subaylar, bu çıkarma sırasında Rumların İngiliz askerlerini büyük bir sevinçle karşıladıklarını ifade etmişlerdir.⁴⁴

Samsun'a çıkan İngiliz kontrol subayları vakitli vakitsiz askeri ve mülki binalara girmekte ve istediği kişileri makamlarına çağırarak çeşitli sorular sormaktaydılar.⁴⁵ İngilizlerin, Samsun ve çevresinde askeri temsilci olarak görevlendirilen Yüzbaşı Salter, 12 Mart 1919'da 15. Fırka'ya mensup birlikleri gezerek, efrat ve zabitan odalarına, kiler ve depolara izinsiz bir şekilde girerek subay ve er mevcudunu, silah, cephane ve erzak miktarını not etmiştir.⁴⁶

İngiliz subaylarının bu tür davranışlarının sürdürmesi üzerine 3. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey, Harbiye Nezareti'ne bir telgraf göndererek, müttefik subaylarının habersiz olarak koğuşlara ve depolara girmesi, askerler tarafından tanınmayarak herhangi bir meseleye neden olacağından, müttefik subaylarının Osmanlı askeri kanun ve usullerine riayet ve daha önce oranın en büyük amirine müracaat ederek, isteklerinin o amir tarafından yerine getirilmesi lüzumunu talep etmiştir.⁴⁷

İngilizler, askerî ve siyasi temsilcilerinin yukarıda belirtilen tutumlarını uyarlamak bir tarafa adeta onları desteklemek ve teşvik etmek için 17 Mayıs 1919 günü Samsun'a 100 asker daha çıkardılar. Üstelik bu son çıkan İngiliz askerleri arasında Rumlar da vardı.⁴⁸

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından⁴⁹ kısa bir süre sonra bu kez İngiliz subaylar, bölgedeki askerî ve siyasi faaliyetlerden başka Mustafa Kemal Paşa'yı da izlemeye başladılar. Zira Mustafa Kemal Samsun'a gelip bölgedeki genel durum hakkında bilgi aldıktan sonra, işgallere ve işgallere sessiz kalan İstanbul Hükûmeti'ne tepki gösterilmesi için resmî ve sivil kurum ve kuruluşlara telgraflar göndermişti.

Samsun ve çevresinde asayişsizliğe neden olan asıl unsur Rumlar olduğu halde, Samsun'daki İngiliz temsilcilerden Yüzbaşı Hurst, 21 Mayıs 1919'da Yüksek Komiser Amiral Calthorpe'a gönderdiği telgrafta, Rumlardan hiç bahsetmemekte,

⁴⁴ ATASE, İSH, K.75, G.98, B.98-1; Ercüment Kuran, "Millî Mücadele Esnasında Pontus-Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri", *I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim (1986)*, Samsun, 1988, s. 77; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara, 1959, s. 10.

⁴⁵ BOA, DH-KMS, 53-1/41.

⁴⁶ ATASE, İSH, K.76, G.98, B.98-1.

⁴⁷ ATASE, İSH, K.10, G.80, B.80-1.

⁴⁸ ATASE, İSH, K.14, G.96, B.96-1.

⁴⁹ Bilindiği üzere, Samsun ve çevresinde asayişsizliğin artması üzerine, İngilizler Osmanlı Hükûmeti'nden, gerekli tedbirlerin alınmasını istemişler, Hükümet de, 9. Ordu Kitaatı Müfettişi görevi ile Mustafa Kemal Paşa'yı buraya göndermişti.

bölgede asayişin tam olarak sağlanabilmesi için Laz çetelerinin ortadan kaldırılması gerektiğini belirtmekteydi.⁵⁰ Hâlbuki Laz Çeteleri bölgedeki Türk Halkı tarafından, Rum çetelerine karşı kendilerini savunmaları için çağrılmıştı.

1919 Haziran'ı başında, Samsun'dan Havza'ya oradan da Merzifon'a geçen Yüzbaşı Hurst, Yüzbaşı Salter ve Yüzbaşı Elliot ile birlikte buradaki Rum Metropoliti ile görüşüp Rumların durumları ve Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri hakkında bilgi aldı.⁵¹

Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerine engel olamayan İngilizler, 6 Temmuz'da Samsun'a yeni bir askeri birlik daha çıkardılar. Büyük bir nakliye gemisiyle getirilen ve Gurka denilen 154 Hint askeri, görünüşte yalnızca buradaki mevcut İngiliz Piyade Bölüğü'nün yerini alacaktı. Samsundaki askeri mümessil Salter'e bunların nedeni sorulduğunda Batum'un kısmen tahliye edilmesinden ileri geldiği cevabı alınmış ve buna ilaveten şimdilik Samsun'a 1.000 kadar askerin çıkarılacağı ve askerin pavyonlar civarında çadırlara ve bir kısım eşyanın bu pavyonlara yerleştirileceği bildirilmiştir.⁵² Ancak asıl amaç, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde hızla büyüyen Anadolu hareketine engel olmaktı.⁵³

İngilizler, 1919 yılı ortalarında Trabzon'a da asker çıkarmayı düşünmüşlerse de⁵⁴ daha sonra bundan vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Bu yönde ilk girişimi ise Yarbay H. Smith yapmıştır. Smith, Karadeniz gezisinin sonunda yazdığı 30 Temmuz 1919 tarihli raporunda Mustafa Kemal'in Trabzon kıyılarına gelmesinin önlenmesi ve jandarmanın Müttefiklerin denetimi altına sokulmasını önermiştir.⁵⁵ Bu hususta ikinci önemli adım ise General Milne tarafından atıldı. Milne, Mustafa Kemal'in Erzurum'da bir ordu teşkilatlandığı ve Müttefiklerin şimdilik buna askeri güçle karşı koyabilecek durumda olmadıklarını belirterek, Trabzon'un bir an önce işgal edilmesini Yüksek Komiser Amiral Calthorpe'a önerdi.⁵⁶ Ancak

⁵⁰ **İngiliz Devlet Arşivi (Public Record Office): FO (Foreign Office), 371/4157;** Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk I**, Ankara, 1992, s. 5

⁵¹ Samsun Metropoliti'nin verdiği bilgiye göre, Mustafa Kemal Paşa'nın girişimiyle Havza'da bir miting yapıldığı ve mitinge katılanlardan İzmir'i yeniden almak için gerekirse hayatlarını ve mallarını feda etmek üzere kendilerini hazır tutmaları istendiği, özetle milliyetçilerin aktif bir örgütlenme içinde olduğu belirtiliyordu. **FO 371/4158/53;** Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk I**, s. 15-22.

⁵² **ATASE, K1.189, D.104, F.63.**

⁵³ Halit Eken, **Millî Mücadele'de Vali (Kapancızade) Hamid Bey**, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1995, s. 87.

⁵⁴ İngilizlerin Trabzon'u işgal etme düşüncelerinde, bu sırada Rawlinson'un uyarılarına rağmen toplanan Erzurum Kongresi üzerinde bir baskı oluşturmak istemelerinin büyük rolü vardı. İngilizler Sivas Kongresi'nin toplandığı Eylül 1919 başlarında da Trabzon'u tehdit altında tutacaklardı.

⁵⁵ **FO 608/111/1461/5027/17;** Tarakçıoğlu, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, s. 46.

⁵⁶ Salahi R. Sonyel, "1919 Yılı İngiliz Belgeleri Işığında Mustafa Kemal ve Milli Mukavemet", **Türk Kültürü**, Sayı.85, Aralık (1969), s. 45.

Calthorpe, bunun büyük bir iş olduğunu içerdeki Hristiyanların kıyılarına çekilerek korunmasının mümkün olamayacağını, Fransız Komiseri'nin bu konudaki görüşlerine de başvurulduğunu belirterek olumsuz cevap verdi. General Milne'nin işgal fikri Calthorpe'dan sonra Yüksek Komiser görevine getirilen Amiral Webb tarafından benimsendi.⁵⁷ Hatta, İngiliz tertibi ile 30 Nigahbancı⁵⁸ subayın bir ecnebi işgalini oluşturmak üzere Trabzon ve Samsun'a çıkacakları haber alınmış ve ilgililerin dikkati çekilmiştir.⁵⁹ Fakat İngilizler bu düşüncelerini eyleme geçiremediler. İngilizlerin geri adım atmalarındaki en büyük etken, Temmuz 1919'da Samsun'a asker çıkardıklarında gördükleri tepki olmuştur.⁶⁰

Trabzon'u işgal etmek fikrinden vazgeçen İngilizler bu şehre yönelik faaliyetlerini aralıksız bir şekilde yürütmeye devam ettiler ve 9 Aralık 1919'da içerisinde 3.000 civarında İngiliz askerinin bulunduğu nakliye vapurunu Trabzon Limanı'na gönderdiler. Vapurdan Hintli bir general, dört erkân-ı harp ve daha önce Erzurum'a tayin edilen ancak bir ara İngiltere'ye dönen kontrol subayı Rawlinson Trabzon'a çıktı.⁶¹

Yine İstanbul'un Müttefikler tarafından işgali günlerinde Trabzon Limanı'nda da birtakım hareketlenmeler oldu. Limanda bulunan İngiliz torpidosundan iki subay karaya çıkarak rıhtım ve kalede incelemelerde bulundular. Ayrıca limana yanaşan gemileri sıkı kontrole tabi tuttular, geceleri ise sahili projektorle aydınlatmaya başladılar. İngilizlerin bu faaliyetleri, askeri ve mülki yönetim ile halk arasında İngilizlerin Trabzon'u işgal edeceği korkusuna neden olmuştu.⁶²

İngilizler Trabzon'a yönelik gövde gösterilerinin en büyüğünü 18 Nisan 1920'de gerçekleştirdiler. 3. Fırka ve 15. Kolordu arasındaki yazışmalardan anlaşıldığına göre; 18 Nisan sabahı Trabzon Limanı'ndaki İngiliz torpidosuna ilave olarak iki dretnot ve beş kruvazörden oluşan bir İngiliz Filosu Batum yönünden Trabzon'a gelmiş ve filo komutanı şu direktiflerde bulunmuştur:

1. Boztepe'de bulunan iki büyük top tahrip edilecek,
2. 19 Nisan'da İngiliz efradı şehre çıkararak resmigeçit yapacak,
3. Bir grup silahsız İngiliz askeri şehri gezmek üzere Trabzon'a gelecek.

⁵⁷ Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk I**, s. 71.

⁵⁸ Kanun-i Sani 1335/Ocak 1919'da İstanbul'da kurulan Nigahban Cemiyet-i Askeriyesi, millî Mücadele karşısında yer alan bir cemiyetti. Hatta bu cemiyet tarafından Sadrazama sunulan bir arızada, Anadolu hareketini vücuda getirenlerin vatani dört senelik harpte perişan edenler olduğu iddia edilmekteydi. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, 1859-1952**, İstanbul, 1995, s. 457.

⁵⁹ Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara, 1974, s. 42.

⁶⁰ ATASE, **İSH, K.393, G.17, B.17-1**.

⁶¹ ATASE, **İSH, K.201, G.143, B.143-1**.

⁶² Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz I**, İstanbul, 1993, s. 546; Mahmut Goloğlu, **III. Meşrutiyet**, Ankara, 1970, s. 105; Eken, **Millî Mücadele'de Vali Hamid Bey**, s. 161.

III. Fırka Kumandanı Rüştü Bey, İngiliz askerinin karaya çıkmasının halk arasında infiale neden olacağını belirtmişse de, 18 Nisan 1920’de silahsız bir kısım İngiliz efradının şehre çıkıp ve dolaşmalarına engel olamamıştır. Şehre çıkan İngiliz askerler alış-veriş yaptıkları yerlere para vermemiş, hatta dükkânlardan eşya dahi kaçırmışlardır. Hatta sokaklarda çocuklara ve kadınlara saldıran İngiliz askerleri ile halk arasında kavgalar olmuştur. İngilizlerin bu tür hareketleri Trabzon ahalisinin nefretini artırmış ve 18-19 Nisan 1920 gecesi kıta muhafızlığı önünde toplanmışlardır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nde toplanan halk, İngilizlerin şehre tekrar çıkmaları hâlinde silahla karşı koyacaklarını bildirmişlerdir.⁶³

Bir ara Trabzon Valiliği’ni ziyaret eden İngiltere’nin Karadeniz Orduları Kumandanı General Milne ise, Vali’ye İngiliz Filosu’nun Karadeniz limanlarına uğramaya ve sahilleri sıkı bir şekilde kontrol etmeye devam edeceğini söylemiştir.⁶⁴

Gerçekten de 1920 yılında Karadeniz, Müttefik savaş gemilerinin sıkı gözetimi altında bulunuyordu. Trabzon-İnebolu Bölgesi ise yalnızca İngilizlerin kontrolünde idi. İngiliz savaş gemilerinin bazıları bu amaçla adı geçen bölge boyunca gidip gelirken bazıları da sürekli olarak Trabzon Limanı’nda ya da açıklarında beklemekteydi.⁶⁵ İngiliz savaş gemilerinin faaliyetlerine ara sıra Amerikan savaş gemileri de eşlik etmekteydi. Amerikan savaş gemileri, bu devlete ait ticaret şirketlerinin bulunması dolayısıyla daha çok Samsun Limanı’nı kontrol ediyorlardı.⁶⁶

Bölgedeki kontrol faaliyetlerini sürdüren İngilizler, zaman zaman kıyıdaiki yerleşim yerlerine asker çıkarmışlar ve bir süre dolaştıktan sonra gemilere dönmüşlerdir. Bu bağlamda 20 Nisan günü Giresun’a gelen İngiliz gemilerinden, ilk olarak İngiltere’nin Samsun temsilcisi ve tercümanı ile iki yüksek rütbeli subay, karaya çıkıp kaymakamla görüşmüşler ve kendisine, şehre 200 silahlı asker ile 15 kadar polis çıkaracaklarını, iki saat sonra da gemiye döneceklerini bildirmişlerdi. Yine aynı gün 550 kadar silahlı İngiliz askeri, 9 hafif nakliye aracı ve sağlık malzemesi ile Samsun’a çıkıp şehri gezdikten sonra gemilere dönmüşlerdi. Keza bir saat sonra 200 kadar askerin daha aynı şeyi yaptığı görülmüştü.⁶⁷ İngilizler benzer tutumlarını Mayıs ayında Trabzon’da da sergilediler.⁶⁸

⁶³ III. Fırka Kumandanı’nı ziyaret eden İngiliz filosundan bir subay, Türklerin her tarafta birçok düşmanları olduğunu, bunların Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyesini tesir edecek propaganda faaliyetlerinde bulduklarını, bunun için vaziyet-i hakikiyeye dair malumat edinmenin İngilizlerin ve Türklerin menfaati icabı olduğunu söylemiştir. **ATASE, KI.299, D.12-A, F.1-2.**

⁶⁴ **ATASE, KI.299, D.12-A, F.3.**

⁶⁵ Sebahattin Özel, **Millî Mücadel’de Trabzon**, Ankara, 1991, s. 209.

⁶⁶ **ATASE, İSH, K.418, G.194, B.194-1; ATASE, İSH, K.636, G.63, B.63-1.**

⁶⁷ Doğanay, **Millî Mücadele’de Karadeniz**, s. 206-207.

⁶⁸ **ATASE, İSH, K.419, G.194, B.194-1; ATASE, İSH, K.581, G.95, B.95-1.** İngilizlerin, bu tür hareketleri Sevr Antlaşması öncesinde ve Anadolu’da Millî Mücadele karşıtı isyanların yoğunlaştığı bir dönemde yapmaları dikkat çekicidir. Amaç, hem isyancılara moral vermek, hem de Türk millî hareketine gözdağı vermektir. Ankara’da Büyük Millet Meclisi’nin açılması çabalarının İngilizler üzerinde bıraktığı olumsuz etkinin de bu tür davranışlarda önemli rolü vardı.

1920 yılının ortalarından itibaren ise Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin bölgedeki gücünü daha da sağlamlaştıracağı endişesini taşıyan İngilizler, Trabzon Ermenilerini ve Samsun Rumlarını korumak adı altında buralara daha çok savaş gemisi göndermeye ve Rusya başta olmak üzere Kafkasya'dan, Yunanistan'dan, Avrupa'dan, Mısır'dan ve ABD'den yapılan Rum göçüne destek olmaya çalışmıştır. Örneğin Kastamonu'daki İngiliz mümessili, Vali Vekili'ne muhacir Rumların memlekete girmelerine müsaade olunmamasının iyi netice vermeyeceğini ima ederken, Samsun ve Trabzon'daki İngiliz temsilcileri de Kafkasya ve Karadeniz üzerinden gelen Rumların Karadeniz sahiline göçlerini teşvik etmekteydi.⁶⁹ Nitekim Trabzon'daki İngiliz kontrol subayı Crawford gerek vilayet nezdinde ve gerekse askerî makamlar nezdinde teşebbüslerde bulunarak, Kafkasya'daki Rumların Anadolu'ya getirilmesine çalışılıyordu. Yüzbaşı Crawford bu yöndeki talebini iki nedene bağlamaktaydı. Birincisi, bu göçmenler savaş sırasında göç etmek zorunda kalan Osmanlı tebaasından olan Rumlardı ve Osmanlı Hükûmeti, bunların eski yerlerine iade edilmelerini kabul ettiğine göre bu insanlara yerel makamlarca da kolaylık sağlanmalıydı. İkinci neden olarak ise Kafkasya'daki sefalet dolayısıyla Rumların içinde buldukları durumu gösteriyordu.⁷⁰

İngilizler bilhassa Ermeniler lehindeki çalışmalara ağırlık vermekteydiler. İstanbul'daki bir İngiliz yetkilisi Ermeni **Azadamarat** gazetesi yazarlarından birine verdiği beyanatta İngilizlerin, Ermenilerin acılarına biran önce son vermek istediğini ifade ederken⁷¹ İngiliz askeri yetkilileri de, Anadolu içlerinde ve diğer yerlerde bulunan Ermenileri Trabzon'a taşıyorlar veya taşınmasına yardım ediyorlardı.⁷²

Pontus Rumlarına ve Ermenilere yönelik İngilizlerin silah yardımı yardımı bu ülkenin özellikle Karadeniz'in kuzeyinden ve Batum'dan çekildikten sonra daha da artmıştı. 1920 Nisan ve Mayıs aylarında İngiliz yetkililerinin aralarında yapılan yazışmalarda silah yardımı konusu dile getirilmiş ve Batum yoluyla Ermenilere yardım yapılması kararlaştırılmıştı.⁷³ Nitekim Kâzım Karabekir Paşa 7 Haziran 1920'de TBMM'ne gönderdiği raporunda, Ermenilerin 90.000 kişilik orduyu donatacak silah ve mühimmata sahip olduklarını bildiriyordu.⁷⁴

⁶⁹ Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken I**, Ankara, 1959, s. 187; Hüseyin Tatlı, **Osman Ağa ve Giresun Alayı'nın Millî Mücadele'deki Yeri (1919-1923)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996. s. 33.

⁷⁰ **BOA. DH-KMS, 53-2/92.**

⁷¹ Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken I**, s. 16.

⁷² İbrahim Ethem Atnur, **Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskâm Meselesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1991, s. 138.

⁷³ Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, İstanbul, 1982, s. 242.

⁷⁴ Kâmuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara, 1983, s. 268.

İngiltere, uyguladığı bu politikayla her şeyi planladığı ve yıllarca beklediği sonuca ulaşacağı sırada oyununu bozan Türk millî mücadelesini, Pontus Rumlarını ve Ermenileri kullanarak dize getirmeyi hedefliyordu.⁷⁵

İngiltere Karadeniz'in Anadolu kıyılarına yönelik faaliyetlerinde Karadeniz'in kuzeyinde olduğu gibi müttefiklerinden özellikle Yunanistan'dan büyük destek görmüştür. İngiltere, Türk Millî Hareketi'nin İstanbul ve dış dünya ile bağlantısını sağlayan Batı Karadeniz'de Fransızlarla,⁷⁶ Doğu Karadeniz'de ABD donanması ile iş birliği yaparken,⁷⁷ Yunan donanması hemen bütün Karadeniz'de İngiliz politikalarına destek olmuştur.

Bilindiği üzere Yunan donanması Mondros Mütarekesi'nden sonra Müttefik donanması ile birlikte Boğazlara girmiş, daha sonraları da yine onlarla beraber Karadeniz'de faaliyetlere girişmiş ve Batı Anadolu'da millî kuvvetlere karşı her harekete geçişinde Karadeniz'de donanmasıyla abluka uygulamıştı.⁷⁸ Ancak Yunan donanmasının Karadeniz'e yönelik yoğun faaliyeti 1920 yılının ortalarından itibaren başlamaktadır. Zira bu dönemde önce Kafkaslardan sonra da Batum'dan ve Samsun'dan çekilen İngilizler, Karadeniz'de eksilen kuvvetlerini Yunan donanmasıyla kapatmaya başlamışlardı.⁷⁹

⁷⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri**, Ankara, 1989, s. 157. İngiltere Başbakanı Lloyd George ve Yunanistan Başbakanı Venizelos, Karadeniz Bölgesi'nde kurulacak Pontus Rum Devleti'nin İngiltere'nin Kafkasya politikaları açısından doğru bir siyasi ve askerî harekât olacağı belirtmiş (Özel, **Millî Mücadele'de Trabzon**, s. 35) ancak İngiliz Kabinesi, Pontus Rumlarının taleplerini pek sıcak karşılamamıştır. Bunun en önemli sebepleri; Rumların vermiş olduğu nüfusa ilişkin istatistiklerin inandırıcı bulunmaması, aşırı topak talepleri ve bunun Ermenilerin istekleriyle çatışmasıydı. Çağlayan, **British Policy Towards Transcaucasia**, s. 199.

⁷⁶ İngilizler Samsun'a asker çıkarırken (9 Mart 1919), Fransızlar da 8 Mart 1919 günü Zonguldak'ı işgal ettiler. **ATASE, İŞH, K.88, G.183, B.183-1**; Ali Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi**, Ankara, 1992, s. 45. Yine İngiltere'nin Karadeniz Orduları Kumandanı General Milne, Trabzon'u işgal etmeleri gerektiğini belirttiği zaman Fransızlar da Karadeniz Ereğli'sini işgal etmeye karar vermişler ve 8 Haziran 1920'de Ereğli'yi, on gün sonra da Zonguldak'ı işgal etmişlerdir. Afif Büyüktuğrul, **Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması IV**, İstanbul, 1983, s. 496; Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi**, s. 55-57.

⁷⁷ Bu sırada Amerikan donanması Rusya'nın içinde bulunduğu durum ve Bolşeviklere faaliyetleri nedeniyle Samsun ve Batum limanı merkez olmak üzere aktif faaliyet içindeydi ve gelişmeler ABD Hükümeti'ne rapor edilmekteydi. Nitekim Samsun'daki Amerikan donanma subaylarının hazırladığı raporlarda, bölgedeki Bolşevik etkisinden dolayı Türklerin kendilerine bakışının değiştiği, bu durumun buradaki Amerikan ticari müesseselerinin geleceğini tehlikeye soktuğu bildirilmekte ve gerekli önlemlerin alınması istenmekteydi. **US ARCHIVES The National Archives National Archives and Records Service General Services Administration Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey (1910-1929)**, M 353 Roll.10, 867.00/1371-1503, H.C. 136-21, 1, 3, 5; H.C. 136-21, 4.

⁷⁸ Doğanay, **Millî Mücadele'de Karadeniz**, s. 112-113.

⁷⁹ **ATASE, İŞH, K.629, G.110, B.110-1**. Donanma faaliyetleri hariç Kafkaslardan ve Karadeniz'den çekilen İngilizler, bölgedeki üstünlüklerini ve prestijlerini kaybetmişlerdi. Hatta Churchill, İngiltere'nin bu durumunu düzeltmek için Yunan ordusunun, Aydın ilini ve Karadeniz kıyısında

İngilizlerin Karadeniz'deki bir diğer faaliyeti de İstanbul - Ankara arasındaki bağlantıyı denetim altında tutarak Anadolu'daki milli kuvvetlerinin ikmal yollarını kesmesiydi. Anadolu'ya geçişlerde deniz yolunun çok sık kullanıldığının farkına varan İngilizler, savaş gemileriyle bölgeyi sıkı bir denetime tabi tutmaya başladılar. İngiliz gemileri Karadeniz'e açılan yolcu vapurlarını İstanbul'dan başlayarak Karadeniz sahili boyunca birkaç kez kontrol etmekteydi.⁸⁰

Mütareke'nin VI. Maddesi'ne dayanarak Türk donanmasını Haliç'e ve İzmit'e hapseden İngilizler,⁸¹ Türk gemilerinden bazılarını da Karadeniz'deki kontrol faaliyetleri için kullanmışlardır. Aydın Reis'i Trabzon'a, Preveze adlı gemiyi de Sinop'a göndererek Karadeniz'deki kontrol faaliyetlerinde kullandılar.⁸² Gemiler Türk bayrağı çekmesine ve Türk mürettebatıyla çalışmasına rağmen İngiliz yetkililerin emriyle hareket ediyor ve özellikle Anadolu'ya askerî malzeme ve yolcu taşıyan gemileri kontrol ediyorlardı.⁸³

Böylece İngilizler, Karadeniz kıyılarını kontrol altına almak suretiyle hem Zonguldak ve havalisindeki kömür madenlerinden yararlanmayı, hem de İstanbul-Ankara arasındaki bağlantıyı denetim altında tutarak TBMM Hükûmeti kuvvetlerinin en önemli ikmal yolunu kesmeyi hedefliyorlardı.⁸⁴ Bu çerçevede bir yandan "Anti Kemalizm" ve "Anti-Bolşevizm" gibi örgütleri Anadolu'ya gidecek; silah, cephane ve subayları engellemeye çalışırken diğer yandan da uçaklarla Karadeniz kıyılarına Millî Hareket ve Bolşevik karşıtı bildiriler atıyorlardı.⁸⁵

herhangi bir bölgeyi, İtalyanların da Güney Anadolu'nun herhangi bir kısmını veya Konya'yı devamlı işgal etmesini teklif etmişti. Winston Churchill, **Winston Churchill İstiklal Savaşında**, İstanbul, 1969, s. 22.

⁸⁰ **ATASE, ISH, K.667, G.98, B.98-1-3**. Zira Türk gizli teşkilatları tarafından Anadolu'ya yapılan yardımların büyük bir kısmı Karadeniz'den özellikle Batı Karadeniz'den yapılmaktaydı. Yine Rusya'dan alınan ve Batum, Tuapse ve Novarosiski'den yüklenen silah ve diğer malzemeler. (**Türk İstiklal Harbi VII, İdari Faaliyetler**, Ankara, 1975, s. 112) önce Trabzon'a getirilmekte buradan da Batı Cephesi'ne ulaştırılmak üzere gemilerle Samsun, İnebolu ve Ereğli limanlarına gönderilmekteydi. **Türk İstiklal Harbi V, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, İstanbul, 1964, s. 38.

⁸¹ O dönemde limanlarda Müttefiklerin kontrolünde olmak üzere Osmanlı Devleti'ne ait gemi sayısı ise irili ufaklı 41'i bulmuştu. İçlerinde Yavuz ve Peyk-i Şevket dışında Turgut Reis Zırhlısı, Hamidiye, Mecidiye kruvazörleri, Berk-i Safet torpido kruvazörü, Muavenet, Numune, Taşoz, Basra Muhribi, Sultanhisar, Akhisar, Musul torpidobotları, Hızır Reis, Burak Reis, Kemal Reis, İsa Reis gambotları ile tarihi Nusret mayın gemisi de bulunuyordu. Mithat Işın, **İstiklal Harbi, Deniz Cephesi**, İstanbul, 1946, s. 154.

⁸² **T.İ.H V**, s. 11.

⁸³ Büyüktuğrul, **Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması IV**, s. 433.

⁸⁴ Sarıkoyuncu, "Zonguldak ve Havalisinin Ekonomik ve Stratejik Bakımından Önemi", s. 690.

⁸⁵ Aziz Hüdaî Akdemir, **Dünyada ve Bizde Casusluk**, İstanbul, 1949, s. 163. İstanbul'da basılan propaganda amaçlı gazete ve broşürler İngiliz istihbarat servisinin elemanları tarafından Bolu, İnebolu, Samsun ve Trabzon üzerinden Anadolu'ya sokuluyordu. Hüseyin Sarı, **Millî Mücadele'de Bolu**, Bolu, 1995, s. 15. Doğanay, **Millî Mücadele'de Karadeniz**, s. 212.

İngilizler İstanbul-Ankara arasındaki ulaşımı denetim altında tutmak ve Anadolu'daki millî kuvvetlerinin ikmal yollarını kontrol altına almada Yunan ordusu ve donanması ile işbirliğine gittiler.⁸⁶ Nitekim 1921 yılı başında Yunan saldırısıyla eş güdümlü olarak harekete geçen İngiliz donanması Karadeniz limanlarını sıkı bir ablukaya aldı. 27 Temmuz 1921 günü F21 ve F49 numaralı iki İngiliz muhribi Samsun'un Perşembe (Vona) Limanı'na gelmiş, daha sonra da Sinop'a geçmiştir. Sinop Mutasarrıfı'na müracaat eden gemi kumandanı karaya çıkmak isteğinde bulunmuşsa da öneri geri çevrilmiştir. Buna rağmen geceyi Sinop limanında geçiren İngiliz gemisi, ertesi gün Samsun'a gitmiştir. Bu gemiler daha sonra İnebolu limanına da uğramışlardır.⁸⁷

Aynı gemiler, 31 Temmuz 1921'de bu kez Giresun'a gelmiş, gemi komutanı mutasarrıfla görüşme talebinde bulunmuş, bu mümkün olmayınca Trabzon ve Rize'ye uğrayarak batıya dönmüşlerdir.

F21 ve F49 numaralı İngiliz muhriplerinin, 27 Temmuz-26 Ağustos 1921 tarihleri arasında İnebolu, Sinop, Samsun, Trabzon ve Rize'ye gelmeleri ve daha sonra batıya yönelmeleri Karadeniz kıyılarındaki denetimin ne derece sıkı olduğunu göstermektedir.⁸⁸

1922 yılı ise İngilizlerin Türk millî hareketine karşı Karadeniz Bölgesi'ne yönelik hem siyasi hem askeri girişimlerin olduğu bir dönem olmuştur. İngiliz savaş gemileri ve uçakları Karadeniz'deki faaliyetlerine devam ederken, Türk millî hareketine karşı güç kullanarak bir yere varamayacağını gören Lloyd George Avrupa Hükümetleri ve kamuoyları nezdinde Türklerin Hristiyanlara baskı uyguladığı yönünde propaganda yaparak destek bulmaya çalışmış fakat başarılı olamamıştır.⁸⁹

Sonuçta İngilizlerin Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından itibaren çeşitli şekillerde devam eden Karadeniz'i kontrol altına alma girişimleri Türk millî hareketinin nihai zaferine kadar devam etmiş, son olarak Boğazlar ve İstanbul'da tutunmaya çalışmış fakat bu da mümkün olmayınca jeostratejik ve jeopolitik yönden kendisine üstünlük sağlayacak bu coğrafyadan çekilmek zorunda

⁸⁶ 30 Ekim 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından İstanbul Hükümeti'ne verilen notada; "Rize taraflarından gelen Laz çetelerinin (asayişsizliğin asıl sebebi olan Rum çetelerinden hiç bahsedilmemekte) Zonguldak-Ereğli arasındaki bölgede eşkıyalık yaptıkları ve ahaliye zarar verdikleri belirtilerek, bu durumun mütareke hükümlerine aykırı olduğu bildirilmiş ve gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. ATASE, İSH, K.31, G.102, B.102-1.

⁸⁷ T.İ.H V, s. 50; Nurettin Peker, 1918-1923 İstiklal Savaşının Vesika ve Resimleri (İnönü, Sakarya, Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı ve Hatıralar), İstanbul, 1955, s. 353.

⁸⁸ T.İ.H V, s. 50.

⁸⁹ Doğanay, Millî Mücadele'de Karadeniz, s. 225.

kalmıştır. Bu süreçte İstanbul Hükûmeti gelecekteki Barış Konferansı'ndan yardım umarak İngilizlerin bu faaliyetlerine ses çıkarmazken, Mustafa Kemal'in liderliğindeki Türk Millî Hareketi, uyguladığı politikalar ve aldığı tedbirlerle İngilizleri başarısızlığa uğratarak bölgeden çekilmeye mecbur etmiştir.

Jeopolitik, askerî ve ekonomik bakımdan büyük önem taşıyan Karadeniz Havzası, günümüzde de büyük devletlerin söz sahibi olmak istedikleri ve bu amaçla mücadele ettikleri bir alan olma özelliğini sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

Akdemir, Aziz Hüdayi, (1949), **Dünyada ve Bizde Casusluk**, İstanbul.

Aralov, S. İ, (1985), **Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları** (Çev.: Hasan Ali Ediz), Ankara.

Atnur, İbrahim Ethem, (1991), **Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İşkânı Meselesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.

Avcıoğlu, Doğan, (1997), **Millî Kurtuluş Tarihi, II**, İstanbul.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti.

Baykal, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara, 1974.

Bayur, Yusuf Hikmet, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri**, Ankara, 1989.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, (1967), "Mondros Mütarekesinde Elviye-i Selâse ile İlgili Yeni Vesikalar", **Bell**, XXI/81-84, (Ekim 1967), s. 567-580.

-----, (1959), **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Ankara, 1959.

Bilgen, Deniz, (1996), **Sivas Kongresi'ne Katılan Amerikalı Gazeteci) Louis Edgar Browne**, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.

British Documents on Foreign Affairs, Seri B, Part II, Volume: I, Doc. 127, (174130).

Büyüktuğrul, Afif, (1983), **Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması IV**, İstanbul, 1983.

Carr, E. H, (1989), **Bolşevik Devrimi I 1917-1923**, Çev.: Orhan Suda, İstanbul.

-----, (2004), **Bolşevik Devrimi 3, 1917-1923**, Çev.: Tuncay Birkan, İstanbul.

Cebesoy, Ali Fuat, (1982), **Moskova Hatıraları**, İstanbul.

Churchill, Winston, (1969), **Winston Churchill İstiklal Savaşında**, İstanbul.

Çağlayan, Tuncer, (1997), **British Policy Towards Transcaucasia (1917-1921)**, Basılmamış Doktora Tezi, Edinburg.

Doğanay, Rahmi, (2001), **Millî Mücadele’de Karadeniz**, Ankara.

Eken, Halit, (1995), **Millî Mücadelede Vali (Kapancızade) Hamid Bey**, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.

Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih Araştırmaları ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Goloğlu, Mahmut, (1970), **III. Meşrutiyet**, Ankara.

Gökay, Bülent, (1997), **Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye**, İstanbul.

Gökbilgin, Tayyip, (1959), **Millî Mücadele Başlarken I**, Ankara.

Gökdemir, A. Ender, (1989), **Cenub-i Garbi Kafkas Hükûmeti**, Ankara.

Gürün, Kâmuran, **Ermeni Dosyası**, Ankara.

Helmreich, Paul C., (1996), **Sevr Entrikaları**, Çev.: Şerif Erol, İstanbul.

Hopkirk, Peter, (1995), **İstanbul’un Doğusunda Bitmeyen Oyun**, Çev.: Mehmet Harmancı), İstanbul.

Işın, Mithat, (1946), **İstiklal Harbi, Deniz Cephesi**, İstanbul.

İngiliz Devlet Arşivi (Public Record Office): FO (Foreign Office).

Karabekir, Kâzım, (1993), **İstiklal Harbimiz I**, İstanbul, 1993.

Kılıç, Selami, (1998), **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, İstanbul.

Kuran, Ercüment, (1988), “Millî Mücadele Esnasında Pontus-Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri”, **I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim (1986)**, Samsun 1988, s. 77-81.

Kurat, Akdes Nimet, (1970), **Türkiye ve Rusya**, Ankara.

Kürkçüoğlu, Ömer, (1978), **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara.

Lincoln, W. Bruce, (1996), **“Vahşi Batı” Sibiryaya ve Ruslar**, Çev.: Mehmet Harmancı, İstanbul.

Özel, Sebahattin, (1991), **Millî Mücadelede Trabzon**, Ankara.

Peker, Nurettin, (1955), **1918-1923 İstiklal Savaşının Vesika ve Resimleri (İnönü, Sakarya, Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı ve Hatıralar)**, İstanbul.

Sarı, Hüseyin, (1995), **Millî Mücadele'de Bolu**, Bolu.

Sarıhan, Zeki, (1993), **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, Ankara.

Sarıkoçuncu, Ali, (1991), "Zonguldak ve Havalisinin Millî Mücadele'de Ekonomik ve Stratejik Bakımdan Önemi", **Atatürk Yolu**, II/8, (Kasım 1991), s. 683-693.

-----, (1992), **Millî Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi**, Ankara.

Sonyel, Salahi R, (1969), "1919 Yılı İngiliz Belgeleri Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet", **Türk Kültürü**, Sayı: 85, Aralık (1969), s. 35-52.

SSCB Bilimler Akademisi Uluslararası İlişkiler Tarihi, (1979), Çev.: Atilla Tokat), İstanbul.

Süer, Aydın, "Gelibolu'da Ruslar", **Bellekten**, LI/199, (Nisan 1987) s. 315-355.

Şimşir, Bilal N., (1992), **İngiliz Belgelerinde Atatürk I**, Ankara.

Tarakçıoğlu, M. Raşit, (1987), **Trabzon'un Yakın Tarihi**, Trabzon.

Tatlı, Hüseyin, (1996), **Osman Ağa ve Giresun Alayı'nın Milli Mücadeledeki Yeri (1919-1923)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Tunaya, Tarık Zafer, (1995), **Türkiye'de Siyasal Partiler, 1859-1952**, İstanbul.

Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, (1999) Ankara, 1999.

Türk İstiklal Harbi V, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, 1964, İstanbul.

Türk İstiklal Harbi VII, İdari Faaliyetler, 1975, Ankara.

Ulubelen, Erol, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, 1982, İstanbul.

US ARCHIVES The National Archives, National Archives and Records Service General Services Administration Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey (1910-1929).

Yerasimos, Stefanos, (2000), **Kurtuluş Savaşında Türk-Sovyet İlişkileri**, İstanbul.

